

Arina Olegowna Mieszczerałowa
(Woroneski Uniwersytet Państwowy)

Z dziejów myśli biurokratycznej epoki mikołajowskiej. Poglądy społeczno-polityczne Leontija Wasiljewicza Dubelta*

Leontij Wasiljewicz Dubelt (1792–1862) - naczelnik Sztabu Korpusu Żandarmów (1835–1856) a potem także zarządzający III Wydziałem Własnej JCM Kancelarii (1839–1856) - był znaczącym przedstawicielem elity rządzącej za panowania Mikołaja I. Nie tylko idealnie wpisywał się w system biurokratyczny Imperium Rosyjskiego, ale i sam go tworzył. Mimo znaczenia tej postaci do dziś nie wydano jej biografii. W literaturze naukowej znajdujemy jedynie echa epizodów z jego działalności na wyżej wspomnianych stanowiskach¹. Ta sytuacja zaskakuje tym bardziej, że analiza spuścizny intelektualnej Dubelta pozwala dostrzec w niej całkiem oryginalne dla konserwatyźmu idee.

W przeciągu kilku dziesięcioleci, aż do końca swojej drogi życiowej, Dubelt notował swoje spostrzeżenia i prowadził dziennik², na stronicach którego znalazły odbicie jego poglądy na aktualne problemy życia społecznego, politycznego i ekonomicznego Imperium drugiego trzydziestolecia XIX wieku. Jego liczne uwagi i wywody porażają swoją głębokością i przenikliwością. Nie darmo współcześni odnotowywali niepowszedni umysł Dubelta, uważali go za nie tylko „prawą rękę”, ale i „głowę” szefa żandarmów A.Ch. Benkendorfa³ - nota bene kuzyna swojej żony i protektora. Nawet taki przeciwnik ideologiczny jakim był A.I. Hercen przyznał, że jest on „mądrzejszy od całego trzeciego i wszystkich trzech Wydziałów Własnej Kancelarii”⁴.

* Praca powstała przy finansowym wsparciu **Российского гуманитарного научного фонда** (РГНФ) (projekt № 11-01-00289a).

¹ Patrz np.: М.Лемке, *Николаевские жандармы и литература 1826–1855 гг.: по подлинным делам Третьего Отделения С. Е. И. В. канцелярии*, Sankt Petersburg 1909; Ч.А. Рууд, С.А. Степанов, *Фонтанка 16. Политический сыск при царях*, Moskwa 1993; А.Г. Чукарев, *Тайная полиция России, 1825–1855 гг.*, Moskwa 2005.

² Patrz: *Заметки и дневники Л.В. Дубельта*, „Российский архив” wyd. 6, Moskwa 1995, s. 106–343.

³ Patrz: М.Лемке, *Николаевские жандармы...*, s. 123.

⁴ А.И. Герцен, *Былое и думы*, Кijów 1986, cz. 1–4, s. 399.

Centralne miejsce w poglądach konserwatywnych Dubelta zajmuje teza o samodzielności Rosji i nacionalnej wyjątkowości ruskiego ludu. Jeśli znaną triadę Uwarowa włożymy w usta kierownika III Wydziału, to jej ostatni element – „ludowość” – znalazł by się na pierwszym miejscu. Pozostałe dwa – „samodzierżawie” i „prawosławie” – w przekonaniu Dubelta jedynie formowały lub podtrzymywały pierwszy element. „Jak dobrze być ruskim”⁵, – brzmi wyznanie Dubelta, które mogło by się stać epigramem w jego zapiskach.

Leontij Wasiljewicz Dubelt (1792 - 1862) - szef sztabu Korpusu Żandarmów (1835–1856); zarządzający III Wydziałem Własnej JCM Kancelarii (1839–1856), w 1856 r. awansowany na stopień generała kawalerii.

⁵ Заметки и дневники Л.В. Дубельта, s. 120.

Pochodząc z niemieckiej rodziny szlachty inflanckiej Dubelt tym niemniej uważał się za Rosjanina, a swoje dzieci wychowywał w duchu rosyjskiego patriotyzmu i nacjonalizmu: „Synowie moi! – zwracał się do dzieci. – Pamiętajcie o tym. Mnie nie będzie, ale z lepszego życia będę widział, czy jesteście takimi Rosjanami, jakimi być powinniście. [...] Przekażcie to i waszym dzieciom, - niech i one będą czysto rosyjskie, - i niech nie będzie ani na was, ani na nich żadnego piętna, które dowodziłoby, że wy lub oni nie kochacie Rosji, nie jesteście wierni swojemu władcy. Jednym słowem bądźcie Rosjanami jakimi ludzie honorowi być powinni”⁶.

Wedle Dubelta, być Rosjaninem – oznaczało nie tylko kochać Rosję i być wiernym poddanym cara, ale i być nosicielem określonych wartości narodowych, takich jak: honor, pracowitość, dobrotliwość, roztropność, skromność, poświęcenie i odwaga⁷. Ponadto do honorowości w znaczeniu przyzwoitości i wielkoduszności przywiązywał szczególne znaczenie, zakładając, że „prócz rosyjskiej nie ma honorowych narodowości na świecie”⁸.

Nacjonalizm Dubelta przede wszystkim objawiał się w skrajnej wrogości do Zachodu, która nosiła charakter polityczny i (paradoksalnie) kulturowy. Dla zarządzającego III Wydziałem Europa Zachodnia była przeciwieństwem Rosji: zarówno co do kierunku rozwoju (dążeń), jak i co do istoty. Określając Zachód „pogańskim”, „obrzydliwym dołem z nieczystościami”⁹, był przekonany, że tamtejsze narody są nosicielami wszelkiego zła społecznego i duchowej zgnilizny. A już szczególną nienawiścią i pogardą cieszyli się u niego Francuzi. Jego teksty są dosłownie przepełnione takimi wyrażeniami jak: „Niech piekło pochłonie cała Francję!» lub „O ścierwa Francuzy!», czy jego zwołanie „O, Fracuziki!”¹⁰ można uznać, za zamierzoną lub nie, aluzję do tytułu dzieła innego rosyjskiego konserwatysty-gallofoba – hr. F.W. Rostopczyna¹¹. Podobnie na modłę swojego duchowego brata¹² Dubelt opisywał również narodowe wady Francuzów. Był on przekonany, że Francuzi mieli „kapryśną osobowość”, „beźmyślny charakter”, a cechowała ich „niepojęta niestałość” i „głupia arogancja”, oraz „niepokój” i „bezgraniczny brak opanowania” we wszystkim – myślach, słowach i uczynkach¹³. Cała historia Francji, to zakładnik gwałtownego i „kapryśnego” temperamentu tego narodu. Za główną przyczynę wszystkich francuskich konfliktów i rewolucji Dubelt

⁶ Tamże, s. 111–112.

⁷ Tamże, s. 112, 126, 129, 240–241.

⁸ Tamże, s. 224, 241.

⁹ Tamże, s. 241, 112.

¹⁰ Tamże, s. 213–214, 224.

¹¹ Patrz: Ф.В. Росто́пчин, *Ох, французы!*, „Отечественные записки” 1842, № 10, odz. 1, s. 257–318.

¹² Patrz: [Ф.В. Росто́пчин], *Мысли вслух на Красном крыльце российского дворянина Силы Андреевича Богатырева*, Moskwa 1807; Ф.В. Росто́пчин, *Картина Франции 1823 года. Представлена Александру Павловичу графом Ф.В. Росто́пчиным*, „Русский архив” 1872, № 5, zwój 965–985.

¹³ *Заметки и дневники Л.В. Дубельта*, s. 130.

uważał niemoralność Francuzów, która czyn ich podatnymi na propagandę buntu i wszelkiego „zamętu”¹⁴.

Krytyka Zachodu ze strony Dubelta osiągnęła swoje apogeum w okresie Wiosny Ludów i wojny krymskiej. Przemiany w Europie w oczach człowieka, który najwyraźniej utożsamiał się ze swoją służbą, uwypukliły, i tak już dla niego oczywiste, wady i niedoskonałości narodów europejskich a jednocześnie dowodziły wartości Rosjan. Porównując walczące o wolność narody Europy z Rosją, Dubelt nie mógł się powstrzymać od licznych komplementów pod adresem rosyjskiego ludu. „Jeśli pomyślę, co teraz wyrabia się na świecie; jakie zamieszanie we wszystkich oświeconych państwach europejskich, to nie mogę się cieszyć, gdy spojrzę wokół siebie”, – pisał. Radość i duma – dwa uczucia, które wedle Dubelta może wywoływać w tym kontekście porównanie Rosjan z innymi narodami.¹⁵ Pozytywy płynące z porównania między nieporządkami europejskimi i rosyjskim błogostanem były dla niego tak wyraziste, że proponował zsyłanie rosyjskich rewolucjonistów za karę do Europy, aby to co tam zobaczą otrzeźwiało ich. Więzienie i Syberia, wedle Dubelta, nie działają poprawczo, a jedynie czynią z tych przestępców ofiary, godne współczucia i naśladowania¹⁶.

Zachód dla Dubelta to nie tylko duchowe antypody, ale i realny polityczny przeciwnik Rosji. Nie miał żadnych wątpliwości, że działalność rządów europejskich nosiła charakter antyrosyjski. Nawet w okresie pokoju kraje zachodnioeuropejskie określał wprost mianem „wrogów”, rozumiejąc przez to nawet potencjalnych politycznych i militarnych przeciwników Imperium Rosyjskiego. Tak więc, krytykując nową taryfę celną z 1850 r., znacznie ułatwiającą wwóz wyrobów przemysłowych z Europy, Dubelt pisał, że „eleganciki” i „trutnie państwowe” nie są warci tego, aby przez nich kaprysy rodzima wytwórczość podupadała i żeby „takim trudem wydobywane złoto płynęło do naszych wrogów”, którzy będą się bogacić kosztem Rosji i intrygować przeciw niej za jej pieniądze.¹⁷

Dubelt był zwolennikiem nie tylko ekonomicznej izolacji Imperium Rosyjskiego od Europy, ale marzył też o wprowadzeniu zakazu dla obcokrajowców przebywania na terenie Imperium¹⁸. „Choć to honorowo i uczciwie – nie prześladować wszystkich obcokrajowców za to, że większość z nich jest kanalami, to wybaczenie, ale wszystkich posłał bym do diabła, jako że po mojemu, najlepszy obcokrajowiec jest równy co najwyżej z najpodlejszym i najbardziej rozpustnym Rosjaninem. Po prostu łajdacy!”¹⁹ Jednocześnie Dubelt był przeciwnikiem jakiegokolwiek ingerencji Rosji w sprawy europejskie, szczególnie jeśli w grę wchodziło użycie siły militarnej. Tak więc, bez względu na swoje uwielbienie dla

¹⁴ Tamże.

¹⁵ Tamże, s. 126, 129.

¹⁶ Tamże, s. 135.

¹⁷ Tamże, s. 137.

¹⁸ Tamże, s. 129.

¹⁹ Tamże, s. 240.

Mikołaja I, Dubelt ostro krytykował decyzję cara o udziale rosyjskiej armii w zdławieniu powstania węgierskiego w 1849 r., ponieważ nie odpowiadało to interesom narodowym Rosji „Czy wart jest ten zlepek [Austria – przyp. aut.], aby za nią przelewać rosyjską drogocenną krew?” – powątpiewał, przekonując jednocześnie, że przy pierwszej okazji Austria odplaci Rosji za okazaną pomoc „jakąś czarną niewdzięcznością”²⁰. W stosunkach z państwami europejskimi Dubelt zalecał stosowanie zasady, którą wyraził w następujący sposób: „Niech się oni i pod ziemię zapadną, byleby Rosja ocalała”²¹.

Bez względu na krytykowanie poszczególnych decyzji monarchy, Dubelt był rzeczywistym apologetą samowładztwa. Uważał, że władza absolutna jest zakorzeniona w tradycjach państwowości rosyjskiej, ponieważ optymalnie odpowiada historyczno-geograficznym warunkom Rosji i rosyjskiemu charakterowi narodowemu²². W ten sposób sens samowładztwa Dubelt widział w praktycznych korzyściach dla państwa i ludu, uważając przy tym, że lepiej mieć jednego pana, niżli dwieście tysięcy, lepiej korzyć się przed legalnym i silnym panem, niż „chwiejną i nieoświeconą czernią”²³. Dla Dubelta, podobnie jak i dla większości rosyjskich konserwatystów, typowe było postrzeganie monarchy, jako okrutnego, ale sprawiedliwego i kochającego ojca wielkiej rodziny.

Niewzruszoność samowładztwa jest, według Dubelta, gwarancją wielkości i stabilności wewnętrznej Rosji, a zmiana władz grozi jej jak najgorszymi konsekwencjami. Dubelt miał na myśli nawet najmniejsze zmiany ustroju państwa.

Zmień u nas, Boże broń, nie tylko system władzy, ale porusz choćby niektóre postanowienia, stanowiące podstawę Państwa, upadnie porządek, przepadnie cisza, zniknie bezpieczeństwo osobiste i najbardziej poddani ludzie staną się buntownikami, ponieważ wszyscy będą niezadowoleni²⁴.

Idealem rosyjskiego władcy, żywym ucieleśnieniem wszelkich możliwych dobrych cech człowieka i monarchy, był dla Dubelta Mikołaj I. „Cudo-Władcą”, „rycerzem bez lęku i skazy”, „Bogiem na ziemi”²⁵ nazywał o imperatora, za którego Rosja, w opinii Dubelta, osiągnęła rozkwit i maksymalnie zbliżyła się do ideału ustroju społecznego, opartego na rozumnym porządku i tradycji. „Nie ma ziemi świętszej i bardziej błogosławionej od rosyjskiej, gdzie wszyscy, od cara do chłopca, są na swoim miejscu, a w konsekwencji, wszystko jest w porządku...”²⁶ Jednocześnie Dubelt podkreślał, że jeśli nawet w Rosji nie ze wszystkim jest „dobrze”, „jeżeli u nas tu i tam coś rdzewieje, to tylko dlatego, że nigdzie nie ma

²⁰ Tamże, s. 135.

²¹ Tamże, s. 129.

²² Tamże, s. 132–133.

²³ Tamże, s. 129.

²⁴ Tamże.

²⁵ Tamże, s. 118, 121, 136.

²⁶ Tamże, s. 127.

doskonałości [podkreślenie aut.]”²⁷. Ta deklaracja jest zgodna z duchem jednego z kluczowych elementów konserwatywnego światopoglądu – uznania za niemożliwe zbudowania raju na ziemi jednocześnie z uznaniem niedoskonałości („grzeszności”) natury ludzkiej. Poza tym Dubelt uważał, że w Rosji są wszelkie warunki do szczęśliwego życia każdego człowieka. Najważniejsze dla wiernego poddanego, to znajdować się na swoim miejscu i wypełniać swoje obowiązki²⁸. Gwarancją dobra ogółu jest przestrzeganie rygorystycznej hierarchii społecznej i podtrzymywanie z dawna ustalonego porządku stosunków między różnymi warstwami społecznymi Imperium.

Szczególną uwagę Dubelt zwracał na wzajemne stosunki dwóch głównych stanów Rosji – szlachtę i chłopów. Uważał on, że ekonomiczną pomyślność i polityczną stabilność Rosji gwarantuje efektywne prowadzenie gospodarki ziemiańskiej. Tam gdzie jest ziemianin, zakładał Dubelt, władca ma „obrócić porządku i interesu państwa”. Ponadto pan dominialny wypełniał funkcje administracyjne najzupełniej bezinteresownie, nie żądając za swoją służbę jakiegokolwiek wynagrodzenia. Co więcej – przynosił on swoją działalnością nieocenione korzyści państwu, będąc głównym dostawcą zboża na rynek wewnętrzny i zewnętrzny. W związku z tym Dubelt zastanawiał się nad kwestią: „Jeśli by nie było majątków ziemskich w Rosji, to ile zboża wyprodukowali by sami włościanie?!” Wolność osobista, oderwanie od majątku ziemskiego, w jego opinii, w zupełności zmienia obraz życia i pracy włościanina. Rzadko kontynuuje pracę na roli, i z reguły „pochłania go handel, przewóz i różne spekulacje” a „o zbożu zapomina”²⁹, – konstatował Dubelt.

Nie tylko przekonania ekonomiczne, ale i społeczno-polityczne powodowały, że szef III Wydziału był przeciwnikiem zniesienia zależności dominialnej chłopów. Niebezpieczeństwo wyzwolenia włościan bez ziemi (a innego wariantu Dubelt w ogóle nie brał pod uwagę) on upatrywał w odebraniu źródła utrzymania i zubożeniu zasadniczej masy ludności kraju a w następstwie – w społeczno-politycznych wstrząsach. Przykładem tego, jak wolność prowadzi do zniszczenia narodu, służyła Dubeltowi Europa. Jej ludy były wolne, ale znajdują się „w upadku strasznym, odrażającym, zaburzającym ludzkie uczucia”, ludzie żyją tam, w jego opinii, „jak bydło, na ulicach, pod ziemią”. W nikczemnym położeniu ludów Zachodu Dubelt widział główną przyczynę ogarniającej Europę rewolucji.³⁰ W odróżnieniu od ludności Europy, lud rosyjski w swojej masie żył w niewoli, ale znajdował się w o niebo lepszym położeniu, niżli jego zachodni bliźni. U rosyjskiego włościanina jest „własny ciepły kąć, swoja rodzina, swoja krowka, koniki, owieczki, całe gospodarstwo, a jeśli on nie jest durniem, – rozwijał swoją myśl Dubelt, – a wśród Rosjan prawdziwych durni jest niewielu, to on może

²⁷ Tamże.

²⁸ Tamże, s. 127, 133.

²⁹ Tamże, s. 133.

³⁰ Tamże, s. 132–133.

rozkoszować się swoim bytem, choć przecież on jest własnością pana". Dlatego to, wedle Dubelta, włościanie w obecnej ich sytuacji nie mają powodów do niezadowolenia, oczekiwania zmian i niszczenia w ten sposób podstaw porządku państwowego³¹.

Z tego powodu - to jest wobec groźby osłabienia władzy państwowej - Dubelt z wielką ostrożnością odnosił się do kwestii oświaty. Będąc formalnym przeciwnikiem naśladowania europejskich idei, a więc i zachodniego wykształcenia, tym niemniej nie był do końca obskurantem. Dubelt uważał jedynie, że prawdziwe kształcenie powinno opierać się na wierze w Boga - „wtedy ono plon przyniesie stokrotny”. „A jeśli oświecenie religii nie chce poznawać - kontynuował myśl - a opiera się jedynie na dzikim, bezdusznym egoizmie, to i plony będą piekielne, skoro i podstawy jego są piekielne!”³². Bez wiary w Boga wiedza zdobyta przez człowieka nie jest oświeceniem, ale zepsuciem - przekonywał Dubelt³³. Ponadto był przeciwnikiem dostępu do wykształcenia dla szerokich mas ludności Rosji, przede wszystkim chłopów, zakładając, że to nie przyniesie pożytku, ani im samym, ani społeczeństwu, ani państwu oczywiście. Nauczycywszy i rozmiłowawszy się w czytaniu „paskudnej współczesnej literatury”, zaraziwszy się ambitnymi mrzonkami, chłop, jak uważał Dubelt, ostatecznie zerwie więź z ziemią i włościańskim trybem życia³⁴. A to ostatnie, jak już wspomniano, grozi Rosji rewolucją i upadkiem państwowości rosyjskiej.

Na przestrzeni całych dziesięcioleci (1830-1862), to jest w okresie dojrzałości intelektualnej i szczytu aktywności państwowej, społeczno-polityczne poglądy Dubelta wyróżniały się stałością i spójnością. Jego światopogląd charakteryzował się apologetyką samodzielną i nacjonalnej wyjątkowości, antyokcydentalizmem, priorytetem religii we wszelkich sferach życia państwa, obroną ścisłej hierarchii społecznej. Całościowo te przekonania uznaje się za podstawowe dla rosyjskiego konserwatyizmu XIX wieku. W tym sensie Dubelt był postacią typową w nurcie ideowym, który za panowania Mikołaja I zajął pozycję dominującą. Jednocześnie swojego kolorytu i zabarwienia indywidualnego nadawał jego poglądom ostro wyrażany kulturowy i polityczny nacjonalizm, znajdujący swój wyraz szczególnie w propagowaniu samowystarczalności Rosji na arenie międzynarodowej i priorytecie jej interesów narodowych w polityce zagranicznej (kosztem dynastycznych). Tak więc jego poglądy nie w pełni wpisywały się w tradycyjne pojmowanie konserwatyizmu biurokratycznego epoki mikołowski. W wielu kwestiach Dubelt zajmował czasami bardziej radykalne i skrajne stanowisko, niż sam imperator.

³¹ Tamże, s. 126-127, 134.

³² Tamże, s. 128.

³³ Tamże, s. 127.

³⁴ Tamże.

Резюме

Арина Олеговна Мещеракова

Из истории бюрократической мысли николаевского царствования:**общественно-политические взгляды Леонтия Васильевича Дубельта**

Статья представляет взгляды Леонтия Васильевича Дубельта (1792–1862), начальника Штаба Корпуса жандармов (1835–1856), управляющего III Отделением Собственной Его Императорского Величества канцелярии (1835–1856). Автор убеждает, что общественно-политические взгляды Дубельта отличались постоянством и цельностью. Его мировоззрению были присущи апологетика самодержавия и национальной самобытности, антизападничество, приоритет Православия во всех сферах жизни государства, защита строгой иерархии общества. В целом все эти идеи являются основополагающими для русского консерватизма XIX столетия. В этом смысле Дубельт являлся типичной фигурой в идейном течении, занявшем в царствование Николая I доминирующее положение. Между тем особый колорит и своеобразие его взглядам придавал ярко выраженный культурный и политический национализм.

Summary

Arina Olegovna Meshcherakova

One of stories of bureaucratic thinking of Nicholas's reign: the socio-political views of L.V. Dubelt

The article presents the views of Leontiy Vasilyevich Dubelt (1792-1862), Chief of Headquarters Corps of Gendarmes (1835-1856), Manager III Department of His Imperial Majesty's Office (1835-1856). The author argues that the socio-political views Dubelt different consistency and integrity. His worldview was characterized apologetics autocracy and national identity, anti-westernism, the priority of Eastern Orthodox Christianity in all spheres of public life, the protection of the strict hierarchy of society. In general, all these ideas are fundamental for Russian conservatism the XIX century. In this sense, Dubelt was a typical figure in the ideological trends, entered the reign of Nicholas I's dominant position. Meanwhile, a special flavor and originality of his views gave strongly pronounced cultural and political nationalism